БАГАТОЗНАЧНІСТЬ ІДЕОЛОГЕМ У ПОЛІТИЧНІЙ МОВІ НІМЕЧЧИНИ[1]

Кійко С. В., Кудрявцева О. Д.
DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-456-6-7

ВСТУП

Полісемія, тобто здатність слова мати два і більше значень, є центральною властивістю лексичних одиниць, однією з найважливіших мовних універсалій[2]. У ній виявляється здатність мови обслуговувати все зростаючі потреби процесу пізнання за допомогою обмеженого інвентаря формальних засобів. Як складне й багатопланове явище полісемію досліджують у найрізноманітніших аспектах з огляду на причини і джерела її появи, смислову структуру багатозначних слів, співвідношення з омонімією, лексикографічне представлення значень слова-полісеманта, функціонування багатозначних слів у контексті тощо[3].

На жаль, довгий час поза увагою залишалося дослідження полісемії в плані прагматики. Деякі автори поряд з полісемією у мові (у словнику) та в мовленні (в тексті) виокремлюють також третій її тип, так звану «ідеологічну полісемію»[4]. Під ідеологічною полісемією розуміють вживання тих самих вербальних виразів представниками

[1] У цьому нарисі представлено один з аспектів поточної роботи над порівняльною лексикологією німецької й української мов. Це стало можливим завдяки дослідницькому гранту від Інституту Німецької мови імені Лейбніца м. Маннгейм (Leibniz-Institut für Deutsche Sprache Mannheim). Користуючись нагодою, автори хотіли б подякувати професору Штефану Енгельбергу (Prof. Dr. Stefan Engelberg) за його критику і корисні коментарі.

[2] Ullmann S. *Semantik. Eine Einführung in die Bedeutungslehre*. Frankfurt a.M.: Fischer, 1973. C. 267.

[3] Кійко С.В. Квантитативне дослідження полісемії дієслів сучасної німецької мови. *Науковий вісник Чернівецького університету: Германська філологія*. Чернівці : ЧДУ. 1996. Вип. 1. С. 32–33.

[4] Dieckmann W. *Sprache in der Politik. Einführung in die Pragmatik und Semantik der politischen Sprache*. 2. Aufl. Heidelberg: Winter, 1975; Haß U. Interessenabhängiger Umgang mit Wörtern in der Umweltdiskussion. *Politische Semantik. Bedeutungsanalytische und sprachkritische Beiträge zur politischen Sprachverwendung*. Hrsg. von Klein Opladen: Westdeutscher Verlag, 1989. S. 153–186; Heringer H. J. Sprachkritik – die Fortsetzung der Politik mit besseren Mitteln. *Holzfeuer im hölzernen Ofen. Aufsätze zur politischen Sprachkritik.* Hrsg. von Heringer. Tübingen: Narr, 1982. S. 3–34.

різних ідеологічних напрямів для номінації явищ дійсності. Ідеологічна полісемія утворюється при різних інтерпретаціях політичної дійсності з погляду окремо взятої соціальної спільноти[5].

Дослідження становлення й особливостей ідеологічної полісемії здійснювалося в основному на матеріалі німецької мови в колишніх Німецькій Демократичній Республіці та Федеративній Республіці Німеччини, оскільки ці дві країни були пов'язані спільним історичним минулим, але в них панували протилежні ідеології[6]. Набагато важче досліджувати особливості ідеологічної полісемії на матеріалі мови, яка функціонує в одній державі навіть із сильною ідеологічною диференціацією.

Мета нашого дослідження – встановити особливості полісемії ідеологем, тобто ідеологічно маркованої лексики, на основі передвиборчих гасел політичних партій ФРН (1949–1989 рр.) та об'єднаної Німеччини (з 1989 р.). Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання наступних завдань: 1) описати лексичні, стилістичні і прагматичні особливості мови передвиборчих гасел провідних політичних партій Німеччини; 2) встановити середню кількість значень досліджуваних іменників на рівні мови (на основі словникових статей); 3) проаналізувати середню кількість значень досліджуваних іменників у контексті (у складі передвиборчих гасел); 4) розглянути найуживаніші іменники з вибірки і виявити механізми появи та становлення ідеологічно пов'язаних значень у їх структурі.

Актуальність вибраної теми зумовлена відсутністю точних даних узагальнювального характеру про основні характеристики полісемії іменників, які вживаються в мові політики, потребою досліджень полісемії у плані прагматики, а також недостатньою розробкою проблем ідеологічної полісемії різних частин мови. Матеріалом дослідження слугує суцільна вибірка передвиборчих гасел провідних партій Німеччини. Обсяг досліджуваної вибірки складає 2342 передвиборчі гасла, взяті з Інтернет-сайтів основних партій Німеччини, представлених у Парламенті[7]. Дані про мовну полісемію кожного

[5] Bachem R. *Einfürung in die Analyse politischer Texte*. München: Oldenbourg, 1979. C. 6.

[6] Bergsdorf W. *Herrschaft und Sprache. Studie zur politischenTerminologie der Bundesrepublik Deutschland*. Trier: Pfillingen, 1983. S. 189–197; Bergsdorf W. Zur Sprache der deutschen Politik im 20. Jahrhundert. *Mut: Forum fur Kultur, Politik und Geschichte*. № 311. Asendorf, 1993. S. 26–38; Neubert A. Zu Gegenstand und Grundbegriffen einer marxistisch-leninistischen Soziolinguistik. *Beiträge zur Soziolinguistik*. Halle (Saale), 1974. C. 36.

[7] Sozialdemokratische Partei Deutschlands: https://www.spd.de; Christlich Demokratische Union: https://www.cdu.de; Freie Demokratische Partei: https://www.fdp.de; Bündnis 90 / Die Grünen: https://www.gruene.de; Alternative für Deutschland: https://www.afd.de

з досліджуваних іменників у складі передвиборчих гасел встановлювалися за допомогою онлайн-словника німецької мови DUDEN[8].

Загалом у дослідженні описано можливість реалізації потенційних значень іменника в мовленнєвому контексті, встановлено середній полісемічний коефіцієнт іменників, вживаних в досліджуваних текстах на рівні мови, середній мовленнєвий рівень реалізації полісемії іменників, а також особливості вживання полісемічних слів з погляду їх ідеологічної маркованості.

1. Полісемії та її місце в мовній системі

Полісемія, тобто здатність слова мати два, три і більше значень, – постійна й універсальна властивість мови. Немає жодної мови, навіть найпримітивнішої, якій не була б властива полісемія, оскільки жодна мова не була б у змозі виразити кожну конкретну ідею самостійним словом або кореневим елементом. Конкретність досвіду безмежна, ресурси ж найбільш багатої мови суворо обмежені. Мова змушена розносити численні поняття, використовуючи інші конкретні або напівконкретні ідеї в якості посередницьких функціональних зв'язків. У цьому криється одна з причин полісемії – безмежність зовнішнього світу як сукупності предметів і явищ та обмеженість словникового складу навіть найрозвиненішої мови.

Друга причина полісемії – принцип економії. За підрахунками фонологів сучасна німецька мова, маючи 43 фонеми, може утворити приблизно 145 млн. слів лише доп'ятифонемного складу. У той же час найбільші словники сучасної німецької мови містять лише малу частку всіх можливих слів, зокрема, десятитомний тлумачний словник Дуден озоплює лише 500 000 слів[9]. Таким чином, принцип економії полягає в тому, що потенційні комбінації фонем дозволяють значно збільшити кількість слів у кожній мові, проте в дійсності це не відбувається. З іншого боку, кількісне збільшення словника лише за рахунок нових комбінацій фонем призвело б до втрати спадкоємності в смисловому розвитку мови. Третій фактор, який зумовлює полісемію, – взаємозв'язок самих предметів та явищ, який відображається в свідомості людини у вигляді "пучків значень"[10].

[8] Duden Deutsches Universalwörterbuch. Das große Bedeutungswörterbuch online: https://www.duden.de

[9] Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in zehn Bänden. 3. Aufl. Mannheim: Dudenverlag, 2002.

[10] Кійко С.В. Відношення між полісемією та омонімією дієслів сучасної німецької мови. *Науковий вісник Чернівецького університету: Германська філологія*. Чернівці : ЧНУ. № 114. 2001. С. 12–14.

Головне джерело полісемії С. Ульманн вбачає в різноманітних способах вживання слова[11]. У складі речення, в контексті слово виступає лише в якомусь одному значенні. Але в різних контекстах його значення видозмінюється, контекстуально варіюється. Ці винятково синтагматичні видозміни, обумовлені словесним оточенням, з часом узагальнюються і стають парадигматичними. Це означає, що контекстуальне значення слова стає його лексичним значенням (фіксується у словнику) і тим самим з мовлення переходить у мову. Потенційно кожне або майже кожне слово здатне отримати нові значення, коли в носіїв мови виникає потреба назвати з його допомогою нові для них явища, які ще не мають позначення у відповідній мові.

У більшості вітчизняних праць термін «полісемія» вживається як синонім до терміна «багатозначність». Проте у працях закордонних авторів ці два терміни розмежовуються. Так, З. Віхтер вважає, що полісемію слід відрізняти від багатозначності в широкому розумінні слова. Про багатозначність йдеться тоді, коли в процесі комунікації слухач не може вирішити, котре з декількох значень слова вжите в даному контексті[12]. Наприклад, з речення “Die Bank ist sehr alt” не можна зрозуміти, про що йдеться: про банк чи лавочку. Полісемія є лише однією з можливих причин, здатних в актуальному комунікаційному акті викликати багатозначність. З. Віхтер розглядає полісемію як одну з форм багатозначності, а саме семантичну багатозначність[13].

Двояка природа мови в широкому змісті (мова як *система* і мова як *реалізація*) передбачає різні форми і способи її вивчення. На відміну від мовної багатозначності (лексичної і синтаксичної), мовленнєва багатозначність, тобто можливість різного осмислення одного і того ж поняття, виникає в тексті під впливом енциклопедичних факторів. Вона безпосередньо пов’язана з поліфункціональністю контексту відносно актуалізованого слова. Взаємодіючи з полісемантичним словом, контекст виконує три основних функції: 1) нейтралізація полісемії (контекст виступає при цьому як ідентифікатор і актуалізатор певного лексико-семантичного варіанта слова); 2) збереження неоднозначності, багатозначності (відоме також як подвійна актуалізація, амбівалентність, двоплановість висловлювання); 3) розвиток полісемії шляхом включення певного лексико-семантичного варіанта в нове, незвичне оточення, часто в так званий стилістичний контекст. Саме третя функція контексту, яка зазвичай випадає з поля зору семасіологів, є основою для утворення ідеологем.

---

[11] Ullmann S. *Semantik. Eine Einführung in die Bedeutungslehre*. Frankfurt a.M.: Fischer, 1973. C. 111.

[12] Wichter S. *Signifikantgleiche Zeichen*. Tübingen : Gunter Narr Verlag, 1980. C. 37.

[13] Там само.. C. 51.

2. Співвідношення мови й ідеології

Перш, ніж перейти до дослідження полісемії ідеологем, варто розглянути питання співвідношення мови й ідеології. У відомій монографії "Мова як ідеологія" Г.Кресс і Р.Ходж широко трактують поняття "ідеологія" як систему ідей, виражених з певного погляду[14]. Ідеологія є категорією, що включає в себе науку і метафізику, а також різноманітні політичні погляди незалежно від їх статусу і надійності в процесі пізнання об'єктивної дійсності[15]. Німецький мовознавець В. Шмідт, аналізуючи співвідношення мови й ідеології, вводить поняття «ідеологічної пов'язаності» лексичних одиниць. Під «ідеологічною пов'язаністю» розуміється семантична детермінованість слова, що задається його належністю до термінологічної системи певної ідеології чи до якогось її варіанта, а також місцем, яке воно займає в цій системі. При дослідженні «ідеологічної пов'язаності» лексики лінгвістів, насамперед, цікавить питання, як відбивається ідеологічна обумовленість мовного знаку в структурі його значення. В. Шмідт вважає, що було б неправильно виокремлювати особливий ідеологічний компонент в значенні «ідеологічно пов'язаного слова», бо це суперечило б положенню про тісний зв'язок пізнавального й ідеологічного аспектів сприйняття дійсності. Понятійний компонент значення є ідеологічно забарвленим з моменту свого виникнення[16].

Оригінальний підхід до проблеми співвідношення мови й ідеології пропонує А. Нойберт. У ході аналізу цієї проблеми він вводить нове поняття «ідеологема», яка визначається як «лінгвістичний інваріант із соціальною релевантністю»[17]. Поняття «ідеологема» є деякою абстрактцією, введення котрої, на думку автора, дозволить узагальнити факти деяких мовних розбіжностей і показати їх залежність від певних соціальних феноменів. Проте розробка цього поняття перебуває на початковій стадії, воно визначається досить розмито, а тому важко судити, якою мірою його введення полегшить процес вивчення взаємовідношень мови й ідеології[18].

На даний час найбільшу увагу дослідників у зв'язку із проблемою співвідношення мови й ідеології привертають такі питання: 1) вплив ідеології на функціонування мови та її функціональний розвиток;

---

[14] Kress G., Hodge R. *Language as ideology*. London : Boston, 1979. C. 61.

[15] Там само. С. 68.

[16] Schmidt W. Das Verhältnis von Sprache und und Politik als Gegenstand der marxistisch-leninistischen Sprachwirkungsforschung. *Sprache und Ideologie*. Halle (Saale) : Bibliographisches Institut, 1972. C. 178.

[17] Neubert A. Zu Gegenstand und Grundbegriffen einer marxistisch-leninistischen Soziolinguistik. *Beiträge zur Soziolinguistik*. Halle (Saale), 1974. C. 36.

[18] Neubert A. Zu Gegenstand und Grundbegriffen einer marxistisch-leninistischen Soziolinguistik. *Beiträge zur Soziolinguistik*. Halle (Saale), 1974. C. 36–37.

2) використання мови в певних ідеологічних цілях; 3) особливості мови політики.

Однак вивчення цієї проблеми не може бути обмеженим вказаними аспектами. При всій важливості перших двох із напрямів великий інтерес викликає також питання про те, чи впливає ідеологія на саму структуру мови. Це питання порушується при обговоренні мови політики. Але, по-перше, увагу дослідників привертає майже виключно політична лексика, в той час, коли питання про можливість відображення ідеології на інших рівнях структури мови залишається поза увагою. По-друге, ідеологія виступає не тільки у формі політичних поглядів, до неї включаються також правові, етичні, філософські, релігійні сторони. У зв'язку з цим великий інтерес викликає питання, чи є властивості мови політики специфічними, чи вони певною мірою властиві і мовам інших форм ідеології, наприклад, мові філософії, мові етики тощо. Насамкінець, якщо наявні деякі особливості, спільні для мов всіх форм ідеології, то безумовний інтерес викликає питання про те, які властивості ідеології зумовлюють їх появу.

У дослідженні нас цікавить ідеологічно зумовлена полісемія слова, тобто наявність у нього або кількох ідеологічно пов'язаних значень, або ідеологічно пов'язаного й ідеологічно нейтрального, але ця нейтральність є ідеологічно релевантною. Як відомо, мова є соціально зумовленою, а політична термінологія визначається наявністю різноманітних ідеологій. Виникає питання, чому б кожній ідеології не сформувати свою термінологічну систему, яка б не перехрещувалася з термінологічними системами інших ідеологій. Неможливість цього пояснюється деякими особливостями ідеології. Основним фактором, що зумовлює виникнення певної ідеології, є матеріальні відносини, а сама ідеологія є лише надбудовою над ними. Ідеологія не є простим рефлексом суспільного буття, на її розвиток, поряд з економічним ладом, чинить вплив і сума теоретичних поглядів, накопичених у ході попередньої історії. Разом з поняттям зберігаються, як правило, слова, які його позначають, але наскільки змінюється зміст понять, настільки змінюється і значення відповідних слів. Таким чином, у суспільства з неоднорідною ідеологічною структурою в мові одночасно функціонують ідеологічно пов'язані слова, що вживаються відповідно до ідеологічної диференціації носіїв мови, в різних значеннях. Це і створює підґрунтя для розвитку багатозначності основних ідеологічних термінів. Процес цей відбувається легко й ефективно ще й тому, що він ніякою мірою не суперечить внутрішнім законам розвитку мови, оскільки багатозначність слова природних мов народів світу – це одна з найважливіших особливостей їх лексики, одна з найважливіших особливостей людської мови взагалі. Отже, з одного

боку, особливості розвитку, а з іншого, властивості природних мов створюють сприятливі умови для виникнення багатозначності основних термінів ідеології.

3. Особливості політичних гасел німецьких партій

Обсяг досліджуваної вибірки складає 2342 передвиборчих гасел, взяті з Інтернет-сайтів основних партій Німеччини, представлених у Парламенті: ХДС (Християнсько-демократична Партія Німеччини), СДПН (Соціалдемократична Партія Німеччини), ВДП (Вільна Демократична Партія), АДН (Альтернатива для Німеччини) і партії Зелених (див. табл. 1):

Таблиця 1

Розподіл передвиборчих гасел у досліджуваній вибірці

Партії	Кількість передвиборчих гасел на виборах			Разом
	до Бундестагу	до органів управління земель	до органів комунального самоврядування	
ХДС	225	302	168	695
СДПН	167	272	144	583
ВДП	179	264	123	566
АДН	42	68	61	171
Зелені	96	127	104	327

Передвиборчі гасла з досліджуваної вибірки мають цілу низку особливостей. Насамперед варто відмітити надмірність оцінних слів, накопичення епітетів. У політичній мові ослаблена номінативна функція і, навпаки, посилена роль прикметників, що створює ситуацію, коли оцінки і коментарі передують фактам, наприклад: „FDP. Freiheitlich sozial vaterländisch“ (ВДП, 1962); „CSU. Erfolgreich, fortschrittlich, zuverlässig auch in der Zukunft“ (ХСС, 1969); „CDU. Sicher, sozial und frei“ (ХДС, 1976); „Sicher ist sicher“ (СДПН, 1969), „Gesund ohne Zwang“ (АДН, 2024). Загальна частка передвиборчих гасел, які містять епітети, складає 434 (18,53%).

Наступна особливість передвиборчих гасел провідних партій Німеччини – вживання позитивно забарвленої лексики, наприклад: „Ideen. Mut. Erfolg“ (ВДП, 1994), „Nur die Besten wählen“ (ХДС, 2002), „Brüder durch Sonne zur Arbeit“ (Зелені, 2002), „Erfolg und Erfahrung“ (ХДС, 1961), „Sonnige Siedlungen, preiswerte Wohnungen durch deine

Stimme“ (СДПН, 1957). Маніпулятивна роль позитивно забарвленої лексики полягає в тому, що вона викликає приємні емоції у виборців, позитивно впливає на свідомість реципієнтів. Цікавими у цьому плані є передвиборчі гасла, які містять антитезу: „1947 – Hunger! Not! Elend! 1949 – Vorwärts! Aufwärts! Der Erfolg der CDU!“ (ХДС, 1949), „Anpacken statt Schlechtreden“ (СДПН, 2002), „Freiraum (blau-gelb) Alptraum (rot/grün)“ (ВДП, 1995), „Mittelstand statt Stillstand“ (ВДП, 1995). Таке вживання позитивної або негативної оцінної лексики є одним з видів імпліцитної реалізації опозиції «свої/чужі». Прихована оцінка «свій/чужий» спрямована на солідаризацію виборців відповідної політичної групи. Цей маніпулятивний прийом побудований на бажанні людини ідентифікувати себе з колективом. Опозиція «свої/чужі» у передвиборчих гаслах реалізується за допомогою спеціальних маркерів. Можна виокремити декілька методик маніпуляції цією опозицією:

1) вживання особових займенників «ми/вони»: „Sie sagen „Keine Experimente“ und meinen Alleinherrschaft der CDU. Wählt FDP“ (ВДП, 1957), „Atomausstieg nur mit uns“ (Зелені, 2002), „Steigen Sie um zu uns. Damit Vernunft mehr Stimmen hat“ (ВДП, 1979);

2) вживання лексем зі значенням спільності: „Freiheit, Sicherheit, Wohlstand. Der Weg für uns alle“ (ХСС, 1961), „Wir sind eine Familie“ (СДПН, 1961), „Wir bleiben das Volk“ (АДН, 2016);

3) звертання до виборців на «ти» як до рівних або як до хороших знайомих: „Lasst uns weiterbauen. Adenauer. CSU“ (ХСС, 1957), „Denkt an morgen. Wählt CDU. Sie sichert die Zukunft Eurer Kinder“ (ХДС, 1961), „Wähle links, wo das Herz schlägt! Wähle Sozial-Demokraten“ (СДПН, 1953), Auch im Wohlstand denkt an Deutschland. FDP“ (ВДП, 1961), „Wähle grün und Du musst nicht zum Bund“ (Зелені, 2002);

4) звертання до виборців від імені інших виборців: „FDP. Ein Glück, dass wir die haben“ (ВДП, 1957), „FDP. Auf die kommt’s an“ (ВДП, 1957), „Bitte nicht stören – Ich wähle FDP“ (ВДП, 1990), „Mir geht ein Licht auf. Ich wähle FDP“ (ВДП, 1953);

5) вживання на виборах до органів управління земель і органів комунального самоврядування діалектної лексики відповідного регіону: „Weil mer se brauche – In Hessen FDP“ (ВДП, Гессен, 1983), „Ich weel Scheel“ (ВДП, 1972, Північний Рейн – Вестфалія), „Wi könt da tun wi mokt dat“ (ВДП, 1979, Шлезвіг–Гольштейн), „Wenn Handel, Wandel wedder gohn, wat hebbt de Sozis dorbi don? Nix“ (ВДП, 1949, Гамбург).

Стосовно вживання іменників у передвиборчих гаслах, варто зазначити, що більшість номінативної лексики абстрактна, наприклад: „Für Frieden, Freiheit, Sozialismus“ (СДПН, 1949); „Freiheit Gerechtigkeit

Friede durch die CDU“ (ХДС, 1949); „Einheit Freiheit Frieden“ (ХДС, 1953); „Frieden, Sicherheit, Fortschritt. CSU“ (ХСС, 1969) та ін. З наведених прикладів видно, що одні й ті ж іменники – *Freiheit* «свобода», *Gerechtigkeit* «справедливість», *Friede* «мир», *Einheit* «єдність», *Sicherheit* «безпека», *Fortschritt* «прогрес» тощо – вживають всі партії. Саме ці іменники є ідеологемами – політичними термінами, які відображають частину ідеології або елементи ідеологічної системи людини, суспільства, політичної партії, держави тощо. Загальна кількість гасел, які містять ідеологічно марковані іменники – 663 гасла (28,31 %).

4. Полісемія ідеологем політичних гасел німецьких партій

Ми підрахували зустріваність ідеологічно маркованих іменників *Freiheit, Gerechtigkeit, Sicherheit, Demokratie, Einheit* та інших, усього 149 іменників, з яких найчастотнішими є 16 (див. табл. 2), кількість їх значень у тлумачному онлайн-словнику Duden і виписали тлумачення більшості іменників з програм відповідних партій (всього 16 вказаних у таблиці 2. іменників, оскільки не всі вжиті в лозунгах іменники трактуються в партійних програмах). На основі цих тлумачень укладено словникові статті, кожне окреме значення в яких ідеологічно марковане. Підрахунки середніх коефіцієнтів мовної (3,21 значення на один іменник) та ідеологічної (3,72 значення) полісемії показали, що ідеологічна полісемія переважає мовну. Причиною цього є можливість трактування одного й того ідеологічно маркованого іменника порізному в передвиборчих програмах кожної окремої політичної партії.

Для того, щоб прослідкувати механізми появи нового значення в досліджуваних ідеологічно маркованих іменниках, розглянемо їх трактування в засновницьких документах та передвиборчих програмах провідних політичних партій Німеччини[19].

[19] Sozialdemokratische Partei Deutschlands: https://www.spd.de; Christlich Demokratische Union: https://www.cdu.de; Freie Demokratische Partei: https://www.fdp.de; Bündnis 90 / Die Grünen: https://www.gruene.de; Alternative für Deutschland: https://www.afd.de

Таблиця 2

Частота вживання ідеологічно маркованих іменників у гаслах політичних партій Німеччини

Ідеологічно маркований іменник	Кількість прикладі в %	Відносна кількість	Частота вживання у лозунгах		
			ХДС	СДПН	ВДП
1. Freiheit	293	12,5	189	58	46
2. Frieden	218	9,3	153	56	9
3. Sicherheit	168	7,2	117	44	7
4. Zukunft	159	6,8	93	42	24
5. Stimme	94	4,0	36	36	22
6. Einheit	80	3,4	51	8	21
7. Wohlstand	66	2,8	43	7	16
8. Vernunft	52	2,2	14	8	30
9. Gerechtigkeit	45	1,9	8	31	6
10. Vertrauen	44	1,9	38	3	3
11. Solidarität	44	1,9	5	36	3
12. Recht	38	1,6	7	22	9
13. Verantwortung	37	1,6	14	15	8
14. Volk	32	1,4	8	16	8
15. Fortschritt	30	1,3	7	2	21
16. Demokratie	21	0,9	2	6	13
Разом	1421	60,6 %	785	390	246

4.1. Solidarität «солідарність». З терміном *солідарність* ХДС пов'язує такі основні поняття своєї програми як *відповідальність* і *охорона виробництва*. ВДП, як і СДПН, не виявляють якихось змістовних зв'язків між *солідарністю* та іншими термінами, що позначають основні моральні й політичні цінності.

Характерно для актуального вживання терміну *солідарність* є те, що хоча він і втратив свої історичні засади, все ж залишається політично високо поціновним. Згідно католицького соціального вчення, а також традицій робітничого руху, принцип солідарності

(*один за всіх і всі за одного*) був результатом однакових умов життя й інтересів робітників. Сьогодні ж навпаки *солідарність* служить виправданням «вищих примусових заходів». Як традиційно робітнича партія СДПН сповідає старе розуміння солідарності як «зброї слабких у боротьбі за їх право», та наголошує, що солідарність не може досягатись за рахунок примусу. Хоча в подальшому здісненні програми партії солідарність набуває все менш добровільного характеру. ХДС у свою чергу із заповідей про любов до ближнього і людської справедливості виводить право й обов'язок солідарності: солідарність не можна уявити без жертв.

Щодо солідарності з майбутніми поколіннями, то обидві партії пов'язують термін також із темою захисту навколишнього середовища. СДПН знаходить пряму залежність між захистом навколишнього середовища і солідарністю. Вона визначає захист навколишнього середовища, захист природи і тварин як частину своєї «концепції солідарного суспільства», що за твердженням Е. Еплера означає, що «основна політична моральна цінність – солідарність – повинна поширюватись на рослини й тварини»[20].

Терміни *свобода, солідарність* і *справедливість* настільки позитивно сприймаються населенням, що партії проголосили їх своїми основними цінностями. Виходячи з цього партії намагаються вживати ці терміни у своїх програмах, ніби підкреслюючи цим, що їхні найважливіші цілі й концепції підпадають під ці поняття. Дескриптивна ж функція термінів у програмах ХДС та СДПН помітно відрізняється. Можна стверджувати, що навколо термінів, що позначають основні моральні цінності, розвиваються семантичні стратегії.

4.2. Verantwortung «відповідальність». Про *відповідальність* йдеться як про поняття, поставлене в центр естетичних і етично-політичних дискурсів, а також політичної й публіцистичної риторики. Назва Гамбурзької програми ХДС „Свобода через відповідальність" вказує, що поняття *відповідальність* є одним із ключових термінів у політичній програмі ХДС. Також з погляду частоти вживання *відповідальність* є домінуючим терміном в актуальному лексиконі ХДС – вся гамбурзька програма буквально пронизана цим терміном.

Поняття *відповідальність* як обов'язок нести відповідальність за наслідки діяльності особливо поширена в політичних колах і, напевно, трапляється у всіх політичних програмах. У таких випадках говорять про відповідальність уряду, партії, докоряють політичним опонентам за безвідповідальні політичні дії тощо. Очевидно, що ХДС у своїй гамбурзькій програмі розширює сферу вживання терміну

[20] Eppler *E. Plattform für eine neue Mehrheit. Ein Kommentar zum Berliner Programm der SPD*. Bonn : Dietz, 1990. C. 42.

відповідальність: як і в назві, так і в тексті програми поняття *відповідальність* вживається паралельно з терміном *свобода*. Ця пара термінів є центральною для всієї політичної діяльності ХДС: відповідальна свобода проголошується основоположним принципом для всіх сфер політики; вільне й відповідальне суспільство є «ідеалом» ХДС; ідея відповідальної свободи належить християнському розумінню людини і є духовним фундаментом екологічної, соціальної і ринкової політики[21]. Відповідальною людина вважається лише в тій мірі, наскільки вона вільна у своїх учинках, наскільки широке поле діяльності їй надане[22]. Отже свобода є передумовою відповідальності. У своїй програмі ХДС доводить протилежне: «без переосмислення відповідальності окремої людини в межах нашого суспільства існування вільного суспільства в небезпеці. До держави можна апелювати не більше, ніж до організації-страхувальника транспортних засобів[23], натомість потрібно посилити відповідальність окремого громадянина. Що ж треба розуміти під посиленою відповідальністю громадян? Держава потребує більшої особистої відповідальності громадян, не в останню чергу для того, щоб відвоювати фінансовий простір, який би дозволив привернути належну увагу до нових політичних пріоритетів[24]. Якщо говорити доступно, то йдеться про скорочення соціальних витрат. Це хоча і не єдиний вид громадянської відповідальності, який знає ХДС, але він досить часто трапляється в гамбурзькій програмі в такому ж завуальованому вигляді. ХДС прагне з огляду на зростаючий добробут перенести посильне страхування ризиків у сферу приватної відповідальності, при страхуванні фермерів та їх родин враховувати посилення приватної відповідальності, перебудувати соціальну схему держави для того, щоб посилити приватну відповідальність, завбачливість та самообслуговування у сфері соціальної політики, обмежити видатки на страхування на випадок хвороби, беручи до уваги спроможність застрахованих нести таку відповідальність. Також у сфері зовнішньої політики *відповідальність* є ключовим терміном для позиції ХДС: «Німеччина

[21] Freiheit in Verantwortung: Grundsatzprogramm der Christlich Demokratischen Union Deutschlands: beschlossen vom 5. Parteitag, Hamburg, 20–23. Februar 1994. [Інтернет-ресурс]. Режим доступу: https://www.kas.de/de/web/geschichte-der-cdu/dokumente-zur-geschichte-der-cdu/-/content/1994-grundsatzprogramm-hamburg-cdu-freiheit-verantwortung. С. 12–18.

[22] Там само, с. 27.

[23] Там само, с. 29.

[24] Там само, с. 34.

повинна усвідомити свою зростаючу відповідальність у міжнародній політиці і зробити свій внесок у подолання міжнародних конфліктів»[25].

В актуальній програмі СДПН термін *відповідальність* займає не такі сильні позиції як у випадку з ХДС: для СДПН демократія як форма свободи існує лише тоді, коли люди готові нести відповідальність. На противагу ХДС, відповідальність для СДПН – це політичний обов'язок громадян до співпраці з державою.

Відмінності вживання терміну *відповідальність* обома партіями можна точніше диференціювати, якщо розглядати відповідальність як соціальну структуру відношень, яка має носія, пункт відношення (особу, річ) та інстанцію узаконення. На початку Гамбурзької програми наводиться така теза обґрунтування: людина несе відповідальність перед своєю совістю і за християнським світоглядом перед Богом. Схожої тези обгрунтування не знаходимо в Берлінській програмі. Носієм відповідальності згідно ХДС є індивідуум; СДПН називає різноманітні носії відповідальності, як наприклад, засоби масової інформації, науковці, фермери. Перелік вихідних пунктів обох партій характеризується протилежною різноманітністю: ХДС називає відносно абстрактні поняття, як наприклад, загальний добробут, СДПН ж навпаки наводить конкретні вихідні пункти, такі як заняття чи професія. ХДС у своїй Гамбурзькій програмі презентує діючу етику відповідальності, в межах якої визначаються правила застосування терміну *відповідальності*. У Берлінській програмі СДПН, натомість, застосування терміну носить менш планомірний характер. Це виявляється вже в тому, що перелік ключових слів не містить *відповідальності*.

Стратегічне застосування терміну *відповідальність* ХДС полягає насамперед у тому, щоб поширити його у сферу обов'язків громадян, в розумінні несення відповідальності за спільноту. Це вдається завдяки „прикріпленню" терміну *відповідальність* до високо поцінованого поняття *свобода*, яке на ґрунті позитивного сприйняття електоратом підвищує в значенні термін *відповідальність*. На цій основі *відповідальність* повинна викликати прихильність до тих заходів, які почасти наштовхуються на опір або не сприймаються більшістю, наприклад, скорочення соціальних виплат чи використання федеральних військових сил поза межами країни. Стратегічне вживання терміну *відповідальність* виявляється ще й в тому, що при складанні програми багато уваги приділено факту незастосування

[25] Freiheit und Verantwortung. Leitantrag des CDU-Bundesvorstandes zum neuen Grundsatzprogramm an den 5. Parteitag 21–23. Februar 1994 in Hamburg. [Інтернет-ресурс]. Режим доступу: https://www.kas.de/de/web/geschichte-der-cdu/dokumente-zur-geschichte-der-cdu/-/content/1994-grundsatzprogramm-hamburg-cdu-freiheit-verantwortung. С. 14.

слова в негативному контексті. З доповіді головуючого на засіданні партії, виховання дітей спершу було сформульовано як «особисте збагачення», але «велике навантаження і відповідальність». Оскільки таке вживання *відповідальності* могло б призвести до погіршення значення, то на засіданні комітету було вирішено замінити цю фразу на «велике навантаження та значні фінансові незручності»[26].

4.3. Freiheit «свобода». Мова піде про політичне поняття свободи, яке пропонується і вживається в програмних документах політичних партій Німеччини. Кожне поняття політичної свободи має в своїй основі філософські засади, отже спершу мова піде про них. Соціал-демократія відмежовується від таких дій, заявляючи, що не збирається зупинятися на якомусь конкретному філософському понятті свободи заради самої свободи. На снові прикладів буде показано, як формувалося і практично реалізовувалося розуміння політичної свободи в програмах партії.

Політичний термін *свобода* пройшов довгий шлях розвитку. Ті рамки, в які його поміщає наше сьогоднішнє розуміння, не завжди були такими і формувалися поступово. Спершу була зовнішня незалежність, яка передбачала суверенність держави, далі право народу на визначення державного порядку, пізніше право громадян брати участь у керуванні державою, і лише потім те, що закріплено в конституції як «недоторкане право людини»[27].

У програмних документах СДПН – Годезберській програмі 1959 р. – свобода визначається як одна з трьох основних цінностей демократичного соціалізму; *свобода* вживається в контексті двох інших термінів – *справедливості* і *солідарності*. Це трійця основних цінностей є основою всіх програмних виступів, а вимог партій. У термінології програми СДПН основними цінностями є «масштаби індивідуальної діяльності для оцінки суспільної дійсності і для політичної волі, що цю дійсність змінює й формує»[28]. СДПН не стверджує, що цими трьома поняттями вичерпуються всі основні цінності суспільства і посилається при цьому на основний закон та закріплені в ньому конституційні принципи. ХДС додає до

[26] Anträge und Empfehlungen der Antragskommission: CDU-Antragsbroschüre. 1994. Nr. 2. [Інтернет-ресурс]. Режим доступу: https://www.pt22.cdu.de/sites/www.pt22a.cdu.de/files/downloads/antragsbroschuere_delegierte_35_parteitag_260822.pdf. C. 18.

[27] Bergsdorf W. Herrschaft und Sprache. Studie zur politischenTerminologie der Bundesrepublik Deutschland. Trier: Pfillingen, 1983. C. 193.

[28] Grundsatzprogramm der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands: SPD-GSP (Berliner Programm), beschlossen vom Programm-Parteitag der SPD am 20. Dezember 1989 in Berlin. [Інтернет-ресурс]. Режим доступу: https://www.spd.de/programm/grundsatzprogramm. C. 45.

висловлювань СДПН необхідність дотримання християнської етики та виховання гуманізму. Конституційними основами *свободи* є демократія, розподіл влади, соціально-правова держава, інституції (наприклад, родина, держава) і чесноти (миролюбність, правдивість, законність, вірність, відкритість, толерантність).

У програмних планах з цього приводу йдеться про те, що «свобода – це вільність від залежності і зв'язків, що принижують людську гідність, а також можливість вільно розкривати свою особистість у рамках солідарності і справедливості»[29]. У програмі ХДС „людина є вільною, і будучи моральною істотою вона повинна вміти тверезо і відповідально діяти і приймати рішення. Хто домагається свободи для себе, той повинен визнавати свободу оточуючих. Свобода охоплює право та обов'язок. Є залежності, які принижують гідність людини, але є і обставини, лише за умови яких можлива свобода"[30]. В цьому випадку можна сказати, що в концепціях ХДС наявне розуміння свободи для чогось, ніж свободи від чогось. ХДС наголошує, що лише той, хто є вільним, може нести відповідальність і лише той, хто відповідально діє, отримує шанс бути вільним. «Немає абсолютної свободи, повної справедливості, всеохоплюючої солідарності, «раю на землі», є лише на даний момент досяжне «компаративіське трохи більше»[31]. Абсолютної свободи не може бути вже з тієї причини, що *свобода* зумовлена й обмежена *справедливістю* і *солідарністю*. Демократичний соціалізм бачить у рівності, свободі, справедливості і солідарності політично здійсненні умови для того, щоб кожна з основних цінностей отримала можливість існування і реалізації. В цьому розумінні градації основних цінностей демократичний соціалізм відмежовується від інших політичних течій: консерватизм ідеологічно відхиляє факт нерівності людей і цим самим втрачає *справедливість* і *свободу* і не може викликати *солідарності*; лібералізм не визнає, що *несолідарне* суспільство не може бути *справедливим* а тим більше *вільним*; антиавторитарний рух помиляється, коли вважає, що *свобода* і *справедливість* можливі без відповідності суспільних обов'язків правам окремої людини; основною помилкою комунізму є прагнення домогтися *солідарності* без *свободи* і *справедливості*; фашизм домагався

[29] Anträge zum Programm-Parteitag der SPD in Berlin. SPD-Antragsbroschüre. 1989. Nr. 12. [Інтернет-ресурс]. Режим доступу: https://parteitag.spd.berlin/hinweise-zu-antraegen/ C. 21.

[30] Freiheit in Verantwortung: Grundsatzprogramm der Christlich Demokratischen Union Deutschlands: beschlossen vom 5. Parteitag, Hamburg, 20–23. Februar 1994. [Інтернет-ресурс]. Режим доступу: https://www.kas.de/de/web/geschichte-der-cdu/dokumente-zur-geschichte-der-cdu/-/content/1994-grundsatzprogramm-hamburg-cdu-freiheit-verantwortung C. 67.

[31] Там само, с. 68.

зовнішньої *свободи* держави знехтувавши її основою – внутрішньою *свободою* народу. Отже, рівність і неподільність політичної *свободи* полягає в єдності зовнішньої *свободи* держави (суверенності, автономії) із справедливим і солідарним соціальним устроєм, тобто внутрішньою *свободою* народу.

Політична *свобода* в розумінні СДПН є не без проблем досягнутим станом – людська *свобода* як політична *свобода* є вже сама для себе історією, переходом від обмежених до менш обмежених відносин. Отже, *свобода* визначає людську суть незалежно від умов, в яких людина живе; *свобода* поряд з рівною *свободою* всіх є одночасно суспільним завданням і метою. СДПН усвідомлює себе як «Партію свободи духу», як спільнота людей котрі «виходять із різних точок думки та віри», чия «згода базується на однакових моральних цінностях та політичних цілях»[32].

4.4. Gerechtigkeit «справедливість». У політичному словнику партій при змістовному наповненні терміну для позначення основної цінності – *справедливості* – протиставляються два лексико-семантичні варіанти: рівність шансів (СДПН) і справедливість шансів (ХДС). Низка енциклопедій розглядає цю лексему як політичний термін, виведений із конституційно закріпленого принципу рівності: «Поряд з рівністю громадян перед законом, однаковість шансів означає однакові стартові умови для всіх членів суспільства при втіленні в життя своїх прав та інтересів»[33]. Як важливий індикатор ступеня дотримання однаковості шансів наводиться рівноправний доступ до освіти. В цьому контексті термін набув популярності в середині 60-х років при обговоренні освітньої реформи для забезпечення справедливого доступу до закладів освіти.

До програмного лексикону партії термін потрапив лише з початком обговорення реформи освіти. В Годеберзькій програмі СДПН лексема не трапилася, хоча там йдеться про «усунення усіх привілеїв при доступі до освіти. Лише обдарованість і успішність повинні стати можливістю сходження»[34]. Кілька років по тому *рівність шансів* стала програмним терміном всіх соціальних груп і політичних партій.

---

[32] Anträge zum Programm-Parteitag der SPD in Berlin. SPD-Antragsbroschüre. 1989. Nr. 12. [Інтернет-ресурс]. Режим доступу: https://parteitag.spd.berlin/hinweise-zu-antraege. C. 31.

[33] Brockhaus-Enzyklopädie in 24 Bänden. 21. Aufl. Mannheim: Brockhaus, 2014. Bd. 4. S. 412.

[34] Grundsatzprogramm der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands: SPD-GSP (Berliner Programm), beschlossen vom Programm-Parteitag der SPD am 20. Dezember 1989 in Berlin. [Інтернет-ресурс]. Режим доступу: https://www.spd.de/programm/grundsatzprogramm. C. 143.

Навіть якщо не було одностайності в тому, якими заходами має втілюватися в життя *однаковість шансів*, все ж єдність в тому, що це треба зробити, була очевидною. Отже, термін застосовувався у виключно позитивному ракурсі своєї номінативної функції. Також і ХДС вживав вислів «однаковість шансів» у своїй програмі. В преамбулі своєї Гамбурзької програми ХДС заявляє про «однаковість шансів для кожного»[35] як про мету своєї політики. В розділі про освітню політику під заголовком «однаковість шансів» ведеться мова про систему освіти, яка дає кожному, незалежно від соціального походження, можливість розвивати і застосовувати задатки, схильності та обдарованість. У 70-х. рр., в час, коли мало місце певне послаблення економічного росту, коли все більше учнів виявляли бажання здобувати освіту, термін *рівність шансів* став об'єктом суперечок. ХДС і СДПН висловлювали взаємні звинувачення з приводу неправильного тлумачення терміну і вжиття неадекватних заходів. ХДС підтримував триступеневу систему освіти і стверджував, що СДПН зі своєю претеренцією загальноосвітньої школи здійснює «зрівнялівку» суспільства; СДПН, в свою чергу, приписувала ХДС «соціальний відбір». Отже, навколо вживання терміну *однаковість шансів* панувала конкуренція. Всередині ХДС, який тоді знаходився у фазі активних дискурсів, велися суперечки, чи потрібно дотримуватись терміну *однаковість шансів*. ХДС вживає «справедливість та однаковість шансів для всіх» як політичний термін поряд зі «свободою» і «солідарністю»[36].

Вже в першому реченні розділу Берлінської програми про систему освіти СДПН презентує нове гасло: «Рівність шансів в системі освіти для нас є неминучою». Проти заритуалізованих закидів ХДС вона (СДПН) захищається в розділі про основні цінності: «однакові шанси на життя означають не «зрівнялівку» усіх, а простір розвитку для індивідуальних здібностей і можливостей кожного»[37]. Далі слідує непряма критика освітньо-політичної позиції ХДС: «Соціал-

[35] Freiheit in Verantwortung: Grundsatzprogramm der Christlich Demokratischen Union Deutschlands: beschl. vom 5. Parteitag, Hamburg, 20–23. Februar 1994. [Інтернет-ресурс]. Режим доступу: https://www.kas.de/de/web/geschichte-der-cdu/dokumente-zur-geschichte-der-cdu/-/content/1994-grundsatzprogramm-hamburg-cdu-freiheit-verantwortung. С. 4.

[36] Там само. С. 93.

[37] Grundsatzprogramm der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands: SPD-GSP (Berliner Programm), beschlossen vom Programm-Parteitag der SPD am 20. Dezember 1989 in Berlin. [Інтернет-ресурс]. Режим доступу: https://www.spd.de/programm/grundsatzprogramm. С. 87.

демократична освітня політика сприяє, а не здійснює відбір»[38]. Також ХДС у своїй Гамбурзькій програмі приділяє увагу політичним дискусіям із СДПН: «Вона [справедливість] не може досягатися нівелюванням чи обмеженням чиїхось шансів чи прав»[39].

5. Перекручення номінативної функції терміну на прикладі *прогресу*

Передумовою для радикального зміщення номінативної функції слова-заклику партії-суперниці є наявність, чи принаймні твердження про наявність значних ідеологічних розбіжностях між партіями. Тільки за цієї умови один і той самий термін може функціонувати як гасло, заклик із сторони однієї партії, та як тавро, викриття в лексиконі іншої політичної сили. Певно, що ідеологічна розбіжність між ХДС та СДПН у 70 рр. була значнішою, ніж сьогодні. Зараз навіть важко уявити плакат із гаслом «Свобода замість соціалізму». У своєму виступі в 1992 р. Е. Епплер висловив думку, що німецьке суспільство досягло такого ступеня взаєморозуміння у своєму розвитку, «що навряд чи є слова, які можуть сприйматися чи вживатися, з одного боку, як гасла, заклики, а з іншого як слова-таврування»[40]. Та все ж у Берлінській програмі СДПН є прагнення «затаврувати» термін *прогрес* у вживанні його зі сторони ХДС, тобто перекрутити номінативну функцію, яку термін отримав при вживанні його ХДС.

Частота вживання *прогресу* на вступній сторінці Берлінської програми «Те, чого ми хочемо» вказує на стратегічне поводження з терміном. Згідно висловлювання, в якому СДПН хоче «надихнути на боротьбу за прогрес»[41], цей термін стає ключовим поняттям, на якому побудована вся політика СДПН. Власне стратегія викристалізовується в останніх рядках вступу. Тут СДПН часом відкрито, часом завуальовано каже «Нам потрібен прогрес, який... », що вказує на те,

---

[38] Grundsatzprogramm der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands: SPD-GSP (Berliner Programm), beschlossen vom Programm-Parteitag der SPD am 20. Dezember 1989 in Berlin. [Інтернет-ресурс]. Режим доступу: https://www.spd.de/programm/grundsatzprogramm. C. 89.

[39] Freiheit in Verantwortung: Grundsatzprogramm der Christlich Demokratischen Union Deutschlands: beschl. vom 5. Parteitag, Hamburg, 20–23 Februar 1994. [Інтернет-ресурс]. Режим доступу: https://www.kas.de/de/web/geschichte-der-cdu/dokumente-zur-geschichte-der-cdu/-/content/1994-grundsatzprogramm-hamburg-cdu-freiheit-verantwortung C. 93.

[40] Eppler *E. Plattform für eine neue Mehrheit. Ein Kommentar zum Berliner Programm der SPD*. Bonn: Dietz, 1990. 78 S. 73.

[41] Grundsatzprogramm der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands: SPD-GSP (Berliner Programm), beschlossen vom Programm-Parteitag der SPD am 20. Dezember 1989 in Berlin. [Інтернет-ресурс]. Режим доступу: https://www.spd.de/programm/grundsatzprogramm C. 28.

що інші політичні сили прагнуть неправильного або навіть життєво небезпечного прогресу. Прогрес СДПН може зберегти «те, що варто зберегти»[42] в той час як *прогрес* інших є лише удаваним *прогресом*, а насправді ж є повним регресом. Зі ставлення до уряду і відповідно до ХДС стає явним, яких дій вимагає *прогрес* в активній політиці: «він вимагає переосмислення, переоподаткування, пошук нових особистостей, передусім в техніці та економіці»[43].

Схоже протиставлення «правильного» і «неправильного» термінів *прогрес* береться на озброєння також в розділах структурної і технологічної політики: «не кожен ріст і не кожна технічна інновація є прогресом»[44]. Головним критерієм «істинного» прогресу є збереження природних основ життя. Тема прогресу присутня також і в заключному розділі програми «наш шлях у майбутнє». СДПН заявляє тут, що «опір тих, хто називає прогресом все, що йде на користь їхньої економічної і політичної влади»[45], має бути подоланим шляхом проведення широкого кола реформ.

У своїй новій програмі СДПН презентує себе як прогресивна партія, що оберігає, і робить цим самим непрямий закид ХДС, який своїм неправильним розумінням *прогресу* руйнує «те, що варто зберегти». Як вважає Е. Епплер[46], це «напевне найжорстокіший виклик консерваторам» зі всієї берлінської програми. З його коментару до програми стає зрозумілим, що програмна комісія СДПН довго працювала над питанням щодо подальшого застосування терміну *прогрес* в принциповій програмі партії.

Прогрес в розумінні суспільно-соціального прогресу на основі технічних досягнень довгий час був терміном, який радше

---

[42] Grundsatzprogramm der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands: SPD-GSP (Berliner Programm), beschlossen vom Programm-Parteitag der SPD am 20. Dezember 1989 in Berlin. [Інтернет-ресурс]. Режим доступу: https://www.spd.de/programm/grundsatzprogramm. C. 93.

[43] Der neue Weg. Ökologisch, sozial, wirtschaftlich stark: SPD-Regierungsprogramm 1990-1994, beschlossen vom SPD-Parteitag in Berlin am 28. September 1990. [Інтернет-ресурс]. Режим доступу: https://library.fes.de/pdf-files/bibliothek/retro-scans/fa90-05465.pdf. C. 81.

[44] Das Regierungsprogramm '94: SPD-Regierungsprogramm 1994, beschlossen auf dem Parteitag in Halle am 22. Juni 1994. [Інтернет-ресурс]. Режим доступу: https://www.fes.de/bibliothek/grundsatz-regierungs-und-wahlprogramme-der-spd-nach-1945. C. 39.

[45] Der neue Weg. Ökologisch, sozial, wirtschaftlich stark: SPD-Regierungsprogramm 1990-1994, beschlossen vom SPD-Parteitag in Berlin am 28. September 1990. [Інтернет-ресурс]. Режим доступу: https://library.fes.de/pdf-files/bibliothek/retro-scans/fa90-05465.pdf. C. 42.

[46] Eppler *E. Plattform für eine neue Mehrheit. Ein Kommentar zum Berliner Programm der SPD*. Bonn: Dietz, 1990. 78 S. 147.

приписувався прогресивній СДПН. Починаючи з 70-х рр. поняття в розумінні технічного та економічного прогресів почалося частіше застосовуватися консервативними партіями, ставши словом-гаслом (закликом) ХДС.

Перша програмна комісія з опрацювання нової принципової програми СДПН мала намір відмовитися від терміну *прогрес*, друга ж програмна комісія прийняла рішення вживати термін у вище наведеній формі: «Ліві не можуть просто відмовитися від цього слова, дозволивши йому вільно бродити та повністю здичавіти до економічного росту. Вони повинні боротися за це слово, повинні сказати як і чому вони будуть його застосовувати»[47]. Зазвичай номінативна і дескриптивна функції терміну нерозривно поєднані. У цьому ж випадку йдеться про зміну дескриптивної функції терміну зі сторони СДПН. На дескриптивному рівні розвинулися два контрастивні терміни прогрес, «неправильний» з яких приписується суперницькій, а «вірний» власній партії.

Наостанок потрібно розглянути, як ХДС застосовує термін *прогрес* у своєму актуальному лексиконі. Якщо знехтувати впливом загально суспільного обговорення теми *прогресу*, то можна зрозуміти висловлювання ХДС в Гамбурзькій програмі як відповідь на «звинувачення» зі сторони СДПН в Берлінській програмі. ХДС має «силу і мотиви досягати технічних прогресів, які все більше задовольняють соціальні та екологічно-політичні вимоги»[48]. Союз бачить «необхідність переосмислення» і тому виступає за нове розуміння росту добробуту і прогресу: «Прогресом може називатися тільки те, що продиктоване умовами природи»[49].

Порівняємо трактування досліджуваних ідеологічно маркованих іменників у програмах і засновницьких документах провідних партій Німеччини на основі зведеної таблиці (див. таблицю 3).

[47] Grundsatzprogramm der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands: SPD-GSP (Berliner Programm), beschlossen vom Programm-Parteitag der SPD am 20. Dezember 1989 in Berlin. [Інтернет-ресурс]. Режим доступу: https://www.spd.de/programm/grundsatzprogramm С. 74.

[48] Freiheit in Verantwortung: Grundsatzprogramm der Christlich Demokratischen Union Deutschlands: beschl. vom 5. Parteitag, Hamburg, 20–23 Februar 1994. [Інтернет-ресурс]. Режим доступу: https://www.kas.de/de/web/geschichte-der-cdu/dokumente-zur-geschichte-der-cdu/-/content/1994-grundsatzprogramm-hamburg-cdu-freiheit-verantwortung. С. 74.

[49] Там само. С. 75.

Таблиця 3

Тлумачення ідеологем у словнику і програмах політичних партій Німеччини

Ідеологема	Тлумачення у словнику Duden	Тлумачення у політ-програмах	
		ХДС	СДПН
Soli-darität	а) безумовна підтримка на основі спільних поглядів і цілей; б) (в робітничому русі) підтримка на основі приналежності і взаємодопомоги	1) відповідальність; 2) охорона виробництва; 3) захист навколишнього середовища; 4) один за всіх і всі за одного; 5) виправдання для «вищих при-мусових заходів»	1) зброя слабких у боротьбі за їх права; 2) захист природи і тварин
Verantwortung	1. а) [пов'язаний з завданням, посадою] обов'язок стежити за тим, щоб усе відбувалося якнайкраще і без завдання шкоди; б) обов'язок відстоювати [і відповідати за] те, що сталося; 2. почуття обов'язку; 3. (застаріле) виправдання	1) обов'язок відповідати за наслідки діяльності; 2) обов'язок громадян перед своєю совістю і за християнським світоглядом перед Богом; 3) духовний фундамент екологічної, соціальної, ринкової політики; 4) скорочення соціальних витрат; 5) зобов'язання у міжнародній політиці; 6) внесок у подолання міжнародних конфліктів	1) обов'язок партії перед народом; 2) політичний обов'язок громадян до співпраці з державою; 3) зобов'язання засобів масової інформації, науковців, фермерів тощо перед іншими громадянами і державою
Fortschritt	позитивно оцінений подальший розвиток, досягнення більш високого рівня розвитку	1) технічний прогрес, що задовільняє соціальні й екологічно-політичні вимоги; 2) ріст добробуту; 3) те, що продиктоване умовами природи	1) пошук нових особистостей; 2) збереження природних основ життя; 3) широке коло реформ

Як видно з таблиці, політичні партії ХДС та СДПН по-різному трактують один і той же іменник. Їхнє тлумачення майже зовсім не збігається зі словниковим тлумаченням певного іменника. Це означає, що навколо термінів, що позначають основні моральні цінності, кожна партія розвиває певні стратегії.

ВИСНОВКИ

Багатозначність ідеологічних термінів певним чином відрізняється від багатозначності слів, що належать до інших семантичних полів. При визначенні багатозначності у звичайному розумінні однією з основних її ознак є те, що поява тих чи інших значень залежить від вживання слів у різних контекстах. Стосовно ідеологічно зумовленої багатозначності цей принцип взагалі не зберігається. Як правило, навіть із достатньо широкого контексту важко виявити, який саме зміст вкладається в слова.

У роботі встановлено особливості передвиборчих гасел провідних політичних партій Німеччини, а саме: надмірність оцінних слів, накопичення епітетів; вживання позитивно забарвленої лексики, яка викликає приємні емоції у виборців, позитивно впливає на свідомість реципієнтів; одночасне вживання позитивної або негативної оцінної лексики як одного з видів імпліцитної реалізації опозиції «свої/чужі», що спрямоване на солідаризацію виборців відповідної політичної групи; вживання особових займенників «ми/вони»; вживання лексем зі значенням спільності; звертання до виборців на «ти» як до рівних або як до хороших знайомих; звертання до виборців від імені інших виборців; використання на виборах до органів управління земель і комунального самоврядування діалектної лексики відповідного регіону. У політичній мові ослаблена номінативна функція і, навпаки, посилена роль прикметників, що створює ситуацію, коли оцінки і коментарі передують фактам.

Передумовою для радикального зміщення номінативної функції іменника, вжитого в заклику партії-суперниці, є наявність чи принаймні твердження про наявність значних ідеологічних розбіжностях між партіями. Тільки за цієї умови один і той самий термін може функціонувати як гасло, заклик із сторони однієї партії, та як тавро, викриття в лексиконі іншої політичної сили.

Багатозначність характерна не всім ідеологічно пов’язаним термінам, що зумовлено також особливостями відношення понятійних систем різних за змістом ідеологій. Так, якщо якесь поняття виникає безпосередньо в новій ідеологічній системі, то, як правило, воно буває однозначним, але в таких випадках істотні розбіжності виникають в оціночному компоненті слова.

АНОТАЦІЯ

Предметом дослідження є реалізація полісемічного потенціалу іменників у програмах і засновницьких документах політичних партій. Матеріалом дослідження слугують ідеологічно марковані абстрактні іменники у мовленнєвому контексті, виокремлені з гасел провідних

політичних партій Німеччини з 1949 по 2024 роки. Ми підрахували зустріваність ідеологічно маркованих іменників *Freiheit, Gerechtigkeit, Sicherheit, Demokratie, Sozialismus* тощо, разом 149 іменників, кількість їх значень у тлумачному онлайн-словнику Duden і виписали тлумачення іменників з програм відповідних партій (загалом 16 іменників, оскільки не всі вжиті в лозунгах іменники трактуються в партійних програмах). На основі цих тлумачень укладено словникові статті, кожне окреме значення в яких ідеологічно марковане. Підрахунки середніх коефіцієнтів мовної (3,21 значення на один іменник) та ідеологічної (3,72 значення) полісемії показали, що ідеологічна полісемія переважає мовну. Причиною цього є можливість трактування одного й того ідеологічно маркованого іменника порізному в передвиборчих програмах кожної окремої політичної партії

Література

1. Кійко С.В. Відношення між полісемією та омонімією дієслів сучасної німецької мови. *Науковий вісник Чернівецького університету: Германська філологія*. Чернівці : ЧНУ. № 114. 2001. С. 12–24.
2. Кійко С.В. Квантитативне дослідження полісемії дієслів сучасної німецької мови. *Науковий вісник Чернівецького університету: Германська філологія*. Чернівці : ЧДУ. 1996. Вип. 1. С. 32–38.
3. Alternative für Deutschland: https://www.afd.de
4. Anträge und Empfehlungen der Antragskommission: CDU-Antragsbroschüre. 1994. Nr. 2. [Інтернет-ресурс]. Режим доступу: https://www.pt22.cdu.de/sites/www.pt22a.cdu.de/files/downloads/antragsbroschuere_delegierte_35_parteitag_260822.pdf
5. Anträge zum Programm-Parteitag der SPD in Berlin. SPD-Antragsbroschüre. 1989. Nr. 12. [Інтернет-ресурс]. Режим доступу: https://parteitag.spd.berlin/hinweise-zu-antraegen/
6. Bachem R. Einfürung in die Analyse politischer Texte. München: Oldenbourg, 1979. 186 c.
7. Bergsdorf W. *Herrschaft und Sprache. Studie zur politischen Terminologie der Bundesrepublik Deutschland*. Trier : Pfillingen, 1983. S.189-197.
8. Bergsdorf W. Zur Sprache der deutschen Politik im 20. Jahrhundert. *Mut: Forum fur Kultur, Politik und Geschichte*. 1993. Nr. 311. S. 26–38.
9. Bergsdorf W. *Herrschaft und Sprache. Studie zur politischen Terminologie der Bundesrepublik Deutschland*. Trier: Pfillingen, 1983. S. 189–197.
10. Brockhaus-Enzyklopädie in 24 Bd. 21. Aufl. Mannheim : Brockhaus, 2014.
11. Bündnis 90 / Die Grünen: https://www.gruene.de

12. Christlich Demokratische Union: https://www.cdu.de
13. Das Regierungsprogramm ‘94: SPD-Regierungsprogramm 1994, beschlossen auf dem Parteitag in Halle am 22. Juni 1994. [Інтернет-ресурс]. Режим доступу: https://www.fes.de/bibliothek/grundsatz-regierungs-und-wahlprogramme-der-spd-nach-1945
14. Der neue Weg. Ökologisch, sozial, wirtschaftlich stark: SPD-Regierungsprogramm 1990-1994, beschl. vom SPD-Parteitag in Berlin am 28. September 1990. [Інтернет-ресурс]. Режим доступу: https://library.fes.de/pdf-files/bibliothek/retro-scans/fa90-05465.pdf
15. Dieckmann W. *Sprache in der Politik. Einführung in die Pragmatik und Semantik der politischen Sprache*. 2. Aufl. Heidelberg: Winter, 1975.
16. *Duden Deutsches Universalwörterbuch*. Das große Bedeutungswörterbuch online: https://www.duden.de
17. *Duden*. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in zehn Bänden. 3. Auflage. Mannheim: Dudenverlag, 2002.
18. Eppler *E. Plattform für eine neue Mehrheit. Ein Kommentar zum Berliner Programm der SPD*. Bonn: Dietz, 1990. 78 S.
19. Freie Demokratische Partei: https://www.fdp.de
20. *Freiheit in Verantwortung*: Grundsatzprogramm der Christlich Demokratischen Union Deutschlands: beschl. vom 5. Parteitag, Hamburg, 20.-23. Februar 1994. [Інтернет-ресурс]. Режим доступу: https://www.kas.de/de/web/geschichte-der-cdu/dokumente-zur-geschichte-der-cdu/-/content/1994-grundsatzprogramm-hamburg-cdu-freiheit-verantwortung
21. *Freiheit und Verantwortung*. Leitantrag des CDU-Bundesvorstandes zum neuen Grundsatzprogramm an den 5. Parteitag 21.-23. Februar 1994 in Hamburg. [Інтернет-ресурс]. Режим доступу: https://www.kas.de/de/web/geschichte-der-cdu/dokumente-zur-geschichte-der-cdu/-/content/1994-grundsatzprogramm-hamburg-cdu-freiheit-verantwortung
22. *Grundsatzprogramm der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands*: SPD-GSP (Berliner Programm), beschlossen vom Programm-Parteitag der SPD am 20. Dezember 1989 in Berlin. [Інтернет-ресурс]. Режим доступу: https://www.spd.de/programm/grundsatzprogramm
23. Haß U. Interessenabhängiger Umgang mit Wörtern in der Umweltdiskussion. Politische Semantik. *Bedeutungsanalytische und sprachkritische Beiträge zur politischen Sprachverwendung*. Hrsg. von Klein Opladen: Westdeutscher Verlag, 1989. S. 153–186.
24. Heringer H. J. Sprachkritik – die Fortsetzung der Politik mit besseren Mitteln. *Holzfeuer im hölzernen Ofen. Aufsätze zur politischen Sprachkritik*. Hrsg. von Heringer. Tübingen : Narr, 1982. S. 3–34.
25. Kress G., Hodge R. *Language as ideology*. London: Boston, 1979.

26. Neubert A. Zu Gegenstand und Grundbegriffen einer marxistisch-leninistischen Soziolinguistik. *Beiträge zur Soziolinguistik*. Halle (Saale), 1974. C. 36.

27. Schmidt W. Das Verhältnis von Sprache und und Politik als Gegenstand der marxistisch-leninistischen Sprachwirkungsforschung. *Sprache und Ideologie*. Halle (Saale) : Bibliographisches Institut, 1972. 280 S.

28. Sozialdemokratische Partei Deutschlands: https://www.spd.de

29. Ullmann S. Semantik. Eine Einführung in die Bedeutungslehre. Frankfurt a.M.: Fischer, 1973. 401 S.

30. Wichter S. Signifikantgleiche Zeichen. Tübingen : Gunter Narr, 1980. 199 S.

Information about the authors:
Kiyko Svitlana Vasylivna,
Doctor of Philological Sciences, Professor,
Research Fellow
Leibniz Institute for the German Language
R5, 6-13, Mannheim, 68161, Germany

Kudriavtseva Olena Dionisiivna,
Candidate of Philological Sciences,
Assistant Professor at the Department of German Language and Translation
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
5, Sadova str., Chernivtsi, 58000, Ukraine